

Inclusie dreigt te verworden tot illusie

Over mensen met een beperking, armoede en inclusie

H.R.T. Kröber, M.M.I. Verdonschot en M.I.M. Schuurman

ARTIKEL

1 Introductie

Ondanks de goede bedoelingen van het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VN, 2006a, 2006b) en de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) lijkt de kwaliteit van bestaan van mensen met een beperking meer onder druk te komen als gevolg van de financiële situatie waarin mensen verkeren. Er is in Nederland sprake van toenemende armoede onder bepaalde bevolkingsgroepen (CBS/SCP, 2011). De stijging met 30% van het aantal trajecten van schuldhulpverlening is in dit verband illustratief (CBS, 2012). Onder andere uit onderzoek in België (Augustyns, 2010; Grip, 2006), het Verenigd

Koninkrijk (Parish & Cloud, 2006; Parckar, 2008; Emerson, 2007; Longhi et al., 2010), de Verenigde Staten (Powdthavee, 2009; Grant, 2008) en Canada (Anderson et al., 2007) komt naar voren dat mensen met een beperking financieel vaak slechter af zijn. Dit wordt veroorzaakt door de gelijktijdige werking van diverse armoedefactoren: verstandelijke, lichamelijke of psychische beperking, geen werk en niet of lastig in staat om van financiële regelingen gebruik te maken.

In ons land doen verschillende organisaties onderzoek naar armoede, waaronder het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Na-

Beleid & Management

In dit artikel worden resultaten beschreven van een onderzoek naar armoede bij mensen met beperkingen. Uit de bevindingen blijkt dat oorzaken van armoede deels in de omgeving van de persoon liggen en deels in de persoon zelf. De auteurs geven hun persoonlijke interpretatie van de uitkomsten voor de maatschappelijke positie van mensen met beperkingen, waaronder mensen met verstandelijke beperkingen.

Het artikel draagt bij tot opinievorming met betrekking tot inclusie van mensen met (verstandelijke) beperkingen in de samenleving. WB

tionaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Andere partijen richten zich op de gevolgen van armoede (schuldhulpverlening, voedselbanken, kledingbanken, etc.).

Wat is armoede: een begrip met meerdere dimensies?

In dit onderzoek definiëren we armoede als: onvoldoende geld hebben om te voorzien in de basisbehoefte voor minimale uitgaven op gebied van voedsel, kleding, wonen en enkele andere moeilijk te vermijden kosten. Daarbij

maken we wel een kanttekening. Armoede is een complex sociaal probleem, en die complexiteit 'laat zich lastig meten'. Er kan op verschillende manieren naar worden gekeken, afhankelijk van het (gebruikers)perspectief dat men kiest. Baart (2001) onderscheidt zes verschillende discoursen, met elk een eigen taal en perspectief (tabel 1).

In dit artikel wisselen de discoursen elkaar regelmatig af. Daarbij hebben we ons steeds de vraag gesteld: wat is de impact van één en ander op de leefwereld van mensen? Baart

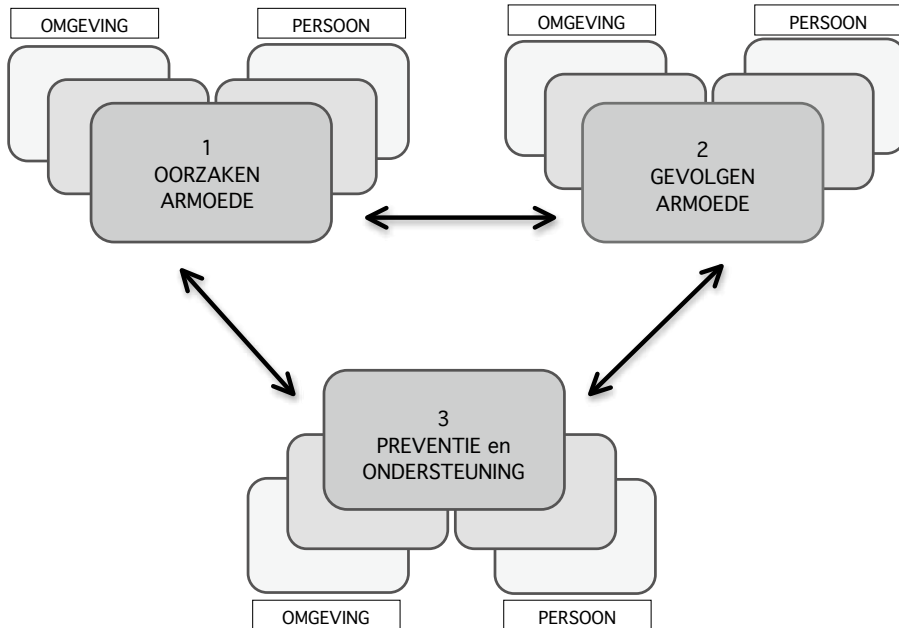
Tabel 1: Discoursen met betrekking tot armoede (ontleend aan Baart, 2001)

discours	toon van de taal	interesse geldt	de arme is
bureaucratisch	abstract, neutraal, technisch, cijfermatig, eenduidig, operationeel	vaststellen van operationele categorieën rechthebbenden, passende toedeling middelen	rechthebbende gebruiker; te helpen mens, potentiële misbruiker
wetenschappelijk	analytisch, conceptueel, theoretisch, genuanceerd, veelzijdig, cijfermatig	conceptuele helderheid, empirische fundering uitspraken, voorspellingen, scenario's	brandpunt bovenindividuele mechanismen; gedepriveerde; gemarginaliseerd; sociaal overbodige
moralistisch	opgewonden, pakkend, ideologisch	mate waarin de arme schuldig is aan zijn situatie en straf of juist compassie en respect verdient	ofwel schuldig, lui, onaangepast, verspillend en gevaarlijk, ofwel schuldeloos, slachtoffer, puur, vitaal, uitverkoren en behoeftig
dramatisch	concreet, beeldend, persoonlijk, aansprekend	overtuigend beeld van de manier waarop 'de arme' in misère leeft en de eindjes aan elkaar knoopt	zwoeger; lijdende; gekwetste
leefwereldlijk	realistisch, onbewerkt, associatief, integralistisch	breed beeld van het geleefde leven, inclusief de inventiviteit, vitaliteit, vindingrijkheid, humor en weerbaarheid	mens met eigen geschiedenis, logica, tekorten en krachten

(2001, 2012) verbindt aan het begrip armoede de volgende dimensies: financiën, participatie, habitat, competenties, psychische instabiliteit en waardigheid. In hun onderlinge samenhang doen alle zes dimensies zich voor, en dit onderstreept de complexiteit van het begrip armoede. Het herkennen van patronen in deze complexiteit geeft handvatten om armoede te voorkomen en nadelige effecten voor mensen met een beperking waar mogelijk te reduceren. Tegen deze achtergrond hebben we voor dit onderzoek een conceptueel model ontwikkeld dat de complexiteit en relaties tussen oorzaken, gevolgen en vormen van preventie en ondersteuning visualiseert in hun onderlinge samenhang. Er is sprake van overlap en een onderlinge wisselwerking (zie de pijlen).

De omvang van armoede in Nederland en mensen met een beperking

Wat is de omvang van armoede in Nederland? En zijn er data beschikbaar met betrekking tot de situatie van mensen met een beperking? Wil de politiek doelstellingen formuleren en monitoren om de omvang van armoede terug te brengen, dan zijn cijfers nodig. Voor de gehele bevolking stelt het CBS/SCP (2011) jaarlijks cijfers ter beschikking door middel van de armoedemonitor. Daaruit blijkt dat in Nederland de armoede in 2011 sterk is toegenomen en voor 2012 een verdere stijging wordt verwacht. Het aantal mensen met een laag inkomen (lage inkomensgrens: koopkracht gebaseerd op bijstandsniveau van een alleenstaande in 1979, geïndexeerd alleen met prijsontwikkeling) is

Figuur 1: Conceptueel model armoede en mensen met een beperking

gestegen tot 1,2 miljoen mensen (7,8 % van de bevolking). Mensen in de bijstand, arbeidsongeschikten, eenoudergezinnen en mensen van niet-westerse achtergrond zijn risicogroepen. Mensen met een beperking (mensen met een verstandelijke beperking, lichamelijke beperking of psychiatrische problematiek) worden in deze publicatie niet als afzonderlijke risicogroep benoemd en een specifiek cijfermatig overzicht van de situatie van mensen met een beperking ontbreekt. In een publicatie van de Basisbeweging Nederland gebeurt dit op basis van onderzoek overigens wel (tabel 2).

Mensen met een beperking als risicogroep

Enkele publicaties maken duidelijk dat mensen met een beperking wel degelijk tot de risicogroep gerekend kunnen worden. Het onderzoek *Meedoen met een beperking* (De Klerk, 2007) laat zien dat 40 % van de mensen met een lichamelijke beperking precies rond kunnen komen en met name van de niet werkenden 36% aangeeft in te moeten teren op

het vermogen of schulden te moeten maken. Het verschil met de gehele bevolking is groot. Daar zegt 7% schulden te moeten maken. Uit onderzoek van Van den Brink-Muinen (2009) blijkt dat het inkomen van mensen met een beperking lager is dan van de bevolking als geheel. Het inkomen bedraagt 65% van het gemiddelde van de gehele bevolking en 75% van het gemiddelde inkomen van het niet actieve deel. Uit de *Rapportage participatiemonitor 2011* van het Nivel (2011) komt naar voren dat de arbeidsparticipatie van mensen met een lichamelijke beperking achterblijft bij die van de totale bevolking en verder afneemt naarmate de handicap ernstiger is.

Door een cumulatie van maatregelen (Miljoenennota 2013) wijzen de CG-Raad en Platform VG op onevenredig negatieve effecten op de koopkracht van mensen met een beperking (zie ook Nibud, 2010; Bos et al., 2007). Daarbij komt dat veel wetten en regels ingewikkeld zijn, niet toegesneden op wat mensen kunnen

Tabel 2: Overzicht van groepen die door respondenten (n=1.191) het meest worden genoemd als financiële knelgroep (tabel samengesteld op basis van gegevens uit Basisbeweging Nederland, 2010)

Knelgroep	Percentage respondenten dat deze groep noemt
Alleenstaande ouders met kinderen	51,6
Mensen zonder betaald werk	48,0
Ouderen	35,6
Asielzoekers	34,8
Mensen met psychische problemen	31,8
Mensen met een chronische ziekte of handicap	25,6
Gezinnen waarin slechts één persoon betaald werkt	17,6

begrijpen en elkaar tegen spreken (Kenniscentrum Crossover, 2009). Het vangnet dat er wel is, wordt hierdoor onvoldoende benut. De werkwijze van instanties is onvoldoende afgestemd op mensen met beperkingen. Instanties maken fouten en komen bijvoorbeeld met naheffingen waar mensen niet op gerekend hadden. Door een ontbrekende buffer komt men dan in de problemen. Een onderzoek naar factoren van geldproblemen van het Nibud (2012) vermeldt twee belangrijke invloeden vanuit de omgeving, namelijk het al dan niet hebben van dagactiviteiten en de ‘financiële opvoeding’ die men van ouders heeft gekregen. Bij in de persoon gelegen factoren spelen met name ontbrekende competenties om de financiële huishouding op orde te houden een rol. Het niet hebben van werk als factor wordt in de literatuur ook als oorzaak aangeduid (Echtelt, 2010; Madem et al., 2010).

Door de complexiteit wordt het inkomensbeheer vaak overgenomen, waarbij het de kunst is mensen zoveel mogelijk toch de regie te laten behouden. Dat is belangrijk vanuit het oogpunt van kwaliteit van bestaan (Boer & Van Ewijk, 2003; Schalock, 2002).

Kortom, uit onderzoek blijkt dat mensen met een beperking een risicogroep vormen bij het vervallen in armoede. In Nederland is geen specifiek onderzoek gedaan naar de oorzaken en gevolgen van armoede voor de inclusie van mensen met een beperking (Kröber & Schuurman, 2011). Daarom hebben Vilans, Kalliope Consult en Inclusie.nu, met ondersteuning van fondsen (NSGK, het VSB fonds, het Re-

validatiefonds en het Fonds Verstandelijk Gehandicapten) het initiatief genomen tot een onderzoek naar de oorzaken, gevolgen en ondersteuningsmogelijkheden bij armoede van mensen met een beperking. Dit onderzoek is met name gericht op de gevolgen van armoede op inclusie, zijnde een belangrijk domein van kwaliteit van bestaan.

In het onderzoek stonden de volgende vragen centraal:

- a. Wat zijn de oorzaken rond het ontstaan van armoede, specifiek voor mensen met een beperking?
- b. Wat zijn de gevolgen van armoede voor de kwaliteit van bestaan (vooral op het domein inclusie), specifiek voor mensen met een beperking?
- c. Hoe is de ondersteuning van mensen met een beperking georganiseerd om het hoofd te bieden aan de nadelige gevolgen van armoede? Waar liggen lacunes en hoe zou het beter kunnen, met name met betrekking tot inclusie?

In dit artikel worden de methode en de resultaten van het onderzoek beschreven. In de discussie wordt gereflecteerd op de onderzoeksresultaten en worden aanbevelingen geformuleerd hoe de gemarginaliseerde positie van mensen met een beperking kan worden verminderd in de praktijk. De resultaten van het onderzoek zijn ook in een rapport ondergebracht (Schuurman, Kröber & Verdonshot, 2013), dat voor belangstellenden digitaal beschikbaar is op de websites van de drie organisaties.

2 De methode van onderzoek

2.1 Ontwerp

Vanwege het exploratieve en beschrijvende karakter van de onderzoeksvragen en de complexe problematiek, met nog weinig onderbouwd inzicht in de oorzaken en gevolgen van armoede bij mensen met een beperking, is gekozen voor de combinatie van een kwalitatief en kwantitatief onderzoeksdesign. Zo wordt voorkomen dat in een vroeg stadium de complexiteit van het onderwerp wordt gereduceerd en belangrijke informatie over het hoofd wordt gezien.

2.2 Dataverzameling

2.2.1 Literatuurscan

Het onderzoek is gestart met een literatuurscan. Voor dit onderdeel zijn verschillende methoden gebruikt. Bekende bronnen, zoals het Sociaal Cultureel Planbureau, NIBUD, het Centraal Bureau voor de Statistiek, zijn geraadpleegd. Daarnaast is gezocht in PubMed met vooraf opgegeven trefwoorden. Tot slot zijn referenties van gevonden bronnen bekeken en opgezocht. Meer informatie over de zoekstrategie kan worden opgevraagd bij de auteurs. Op basis van resultaten uit de literatuurscan is een eerste conceptueel model ontwikkeld (de eerdere figuur 1) dat in beeld brengt welke factoren in welke samenhang verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van armoede en tot welke gevolgen die armoede kan leiden. Het model was de basis voor het verzamelen (de topiclijst) en analyseren (de codering) van de data.

2.2.2 Kwalitatief: interviews, observaties en memberchecks

Het kwalitatieve deel van het onderzoek steunt – om aan betrouwbaarheid te winnen – op verschillende dataverzamelingmethoden (triangulatie): interviews, observaties, memberchecks en een bronnenanalyse. Per onderzoeksvraag zijn verschillende methoden gebruikt.

Interviews

Ter beantwoording van de vragen is gewerkt volgens de interviewmethode van Rubin & Rubin (1995). Aan de hand van een topiclijst (gebaseerd op het conceptueel model) zijn in eerste instantie open vragen gesteld. De respondent was vrij om zijpaden te bewandelen, om zo een ‘tunnelvisie’ te voorkomen. Zeventien respondenten zijn geselecteerd voor een interview. Het gaat daarbij om mensen met een beperking die schulden hebben en deskundigen op het terrein van ondersteuning van mensen met financiële problemen (zie tabel 3).

Observaties

De interviews zijn zoveel mogelijk thuis bij de respondenten gehouden. Vóór, gedurende en na de interviews zijn volgens een vast format ‘descriptive’ en ‘reflective’ fieldnotes bijgehouden. Het gehanteerde protocol is gebaseerd op Bogdan en Biglen (2003). Het gaat daarbij om enerzijds een feitelijke beschrijving (portret van de persoon, een reconstructie van de dialoog, een beschrijving van de fysieke omgeving, de deelnemers en de activiteiten die plaats vonden), anderzijds een reflectie op wat is waargenomen, op de methode en de eventue-

Tabel 3: Overzicht van de geïnterviewde personen

<i>Hoedanigheid van de persoon</i>	<i>Aantal geïnterviewden</i>
Professioneel ondersteuner mensen met financiële problemen in zorgorganisatie	3
Wetenschappelijk medewerker Nibud	1
Beleidsmedewerker CG-Raad	1
Persoon met psychische beperkingen	1
Persoon met lichamelijke beperkingen	3
Persoon met verstandelijke beperkingen	3
Persoon met psychische en verstandelijke beperkingen	2
Medewerker Stichting bewindvoering cliëntgelden	1
Consulenten MEE	2
Totaal	17

ele dilemma's die zich voordeden.

Memberchecks

Om aan betrouwbaarheid te winnen zijn de uitkomsten (verslagen) van de interviews ter goedkeuring voorgelegd aan betrokkenen (Yin, 2003).

2.2.3 Kwantitatief: vragenlijst

Op basis van de bevindingen uit het kwalitatieve onderzoek werd speciaal voor dit onderzoek een aantal vragen opgesteld en uitgezet als onderdeel van het Panel Samen Leven (n=230) van het Nivel. Dit panel bestaat uit 600 mensen met een lichte tot matige verstandelijke beperking. De onderwerpen van de vragen betroffen de financiële situatie, deelname aan de samenleving en ondersteuning bij financiën.

2.3 Analyse van de data

2.3.1 Analyse kwalitatieve data

De coderingen waarmee de kwalitatieve data zijn geanalyseerd, zijn gebaseerd op de hoofdcategorieën (oorzaken armoede, gevolgen armoede en ondersteuning bij armoede) van het conceptueel model (figuur 1). Tijdens het coderingsproces zijn subcategorieën ontstaan, met onder andere een differentiatie naar aspecten van omgeving, persoon en preventie en ondersteuning.

2.3.2 Analyse van de kwantitatieve data

De resultaten uit de vragenlijst zijn beschrijvend geanalyseerd. Per vraag zijn frequentietabellen gemaakt. De resultaten zijn geïnterpreteerd in het licht van de bevindingen uit de interviews.

3 De resultaten

In dit deel presenteren we, in volgorde van de gestelde onderzoeksvragen, onze bevindingen.

3.1 Oorzaken van armoede bij mensen met een beperking

De interviews laten zien dat iedere persoon met financiële problemen zijn eigen geschiedenis heeft, die vaak gekenmerkt wordt door tegenslagen op tal van terreinen. De onderlinge verschillen hierin zijn groot.

3.1.1 Oorzaken in de omgeving

Verskillende omgevingsfactoren kunnen bijdragen aan riskante bestedingspatronen van mensen met een beperking. Vanuit de interviews komen de volgende factoren te voorschijn:

- a. De aanwezigheid van ingewikkelde wetten en regels.
- b. Ingrijpende gebeurtenissen die zich in het leven van mensen voordoen.
- c. De familie en het gezin van herkomst, wat mensen ‘van huis uit’ hebben meegekregen.
- d. De afwezigheid van werk.
- e. Het hebben van een verkeerd netwerk.
- f. Erbij willen horen en meedoen.
- g. Het hebben van een verslaving.

Ad a. Wetten en regels

De respondenten geven veel voorbeelden van regels en wetten die niet aansluiten op wat mensen met een beperking kunnen begrijpen. Illustratief zijn de voorbeelden van de bureaucratie bij instanties waar niet doorheen te komen is. Medewerkers van Call Centers bijvoorbeeld houden zich strak aan protocollen en blijken niet bereid flexibel te reageren. Omdat mensen zich uit onwetendheid niet houden aan regels, krijgen ze hoge boetes. Zo lopen bekeuringen, energierekeningen, telefoonrekeningen en rekeningen van de ziek-

tekostenverzekeraars steeds verder op. Ook gebeurt het dat mensen inkomen mislopen, omdat men niet weet waar men recht op heeft. Door het ontbreken van een financiële buffer kan men bij tegenslagen niet meer aan zijn verplichtingen voldoen.

‘Het gevaar is dat mensen die al zo weinig geld hebben niet weten hoe ze toegang moeten krijgen tot de extra’s waar ze recht op hebben. Die regels zijn veel te ingewikkeld en ook begeleiders worstelen er mee.’ (begeleidster)

‘Plotseling kregen we een nabeffing van het CAK over drie jaar. Van de eigen bijdrage. 7000 euro en niemand had ons wat gezegd.’ (persoon met beperking)

‘Mensen maken veel te weinig gebruik van bestaande regels. Ik heb me erin verdiept, maar mensen met een beperking kunnen dat niet. Dat is jammer’. (begeleidster)

Ad b. Ingrijpende gebeurtenissen

De deelnemers aan het onderzoek hebben zonder uitzondering levensverhalen die gekenmerkt worden door tegenslagen (het verlies van een dierbare, de zelfmoord van een vriend, een huisuitzetting, een opname in de GGZ, een scheiding, het af moeten staan van kind of kinderen, het hebben van een geweldadige vriend, e.d.). We zien een cumulatie van gebeurtenissen die maken dat iemand in de financiële problemen komt.

‘Mijn vader is overleden en toen ben ik helemaal in de put geraakt. Mijn werk verloren en uiteindelijk op straat beland.’ (man met beperking)

‘Ik heb veel meegemaakt. Ik was doorgedraaid. Iedereen draagt wat met zich mee, een rugzak voor zichzelf.’

(vrouw met beperking)

‘Voelde me kut. Zag het allemaal niet zitten. Ik had geen zin meer om te leven, alles zat tegen, geen geld, niks.’
(vrouw met beperking)

Ad c. De familie en het gezin van herkomst, wat mensen ‘van huis uit’ hebben meegekregen

De mensen met een beperking die deelnamen aan het onderzoek hadden allemaal financiële problemen (schulden). Het waren veelal mensen die zelf afkomstig waren uit een zwak sociaal milieu waar schulden normaal zijn. Het armoedeprobleem wordt doorgegeven van generatie op generatie. In het bijzonder betrof het mensen met een lichte verstandelijke beperking. Het omgekeerde is ook waar: wanneer mensen van huis uit meegekregen hebben zaken goed te regelen, helpt dat in het omgaan met financiële problematiek.

‘Ik heb thuis geleerd geen gekke dingen te doen’ *(man met beperking)*

Ad d. De afwezigheid van werk

De afwezigheid van werk, waardoor geen of te weinig inkomen wordt verkregen, is een factor die armoede in de hand kan werken. Overigens blijkt het hebben van werk geen garantie te zijn op het voorkomen van schulden. In bepaalde situaties kan het zelfs onaan-trekkelijk zijn om te gaan werken, er kan dan sprake zijn van een armoedeval: men gaat er netto op achteruit omdat toeslagen en subsi-

dies wegvallen en kosten als belastingen en eigen bijdragen toenemen. Eventuele schuldeisers kunnen vervolgens weer aanspraak maken op hun geld.

Ad e. Het hebben van een (verkeerd) netwerk
Een bijzondere factor zijn de netwerken waarin men verkeert. Het netwerk van vrienden heeft vaak een negatieve invloed. Mensen met een beperking worden – door verkeerde, soms criminele vrienden – misbruikt omdat ze een makkelijke prooi zijn en gemakkelijk beïnvloedbaar. Het netwerk van familieleden, burens en kennissen speelt vooral een rol wanneer het goed gaat met de persoon.

‘Ze zijn vatbaar voor verleidingen van buitenaf en hebben vaak geen regelmatig inkomen. Dan krijg je het financieel moeilijk.’
(begeleider)

‘Mijn ouders zijn heel belangrijk voor me en helpen me om de zaken op een rij te zetten.’
(man met beperking)

Ad f. Erbij willen horen en meedoen

We leven in een samenleving waar het gangbaar is om geld te lenen, te kopen op krediet en veel te consumeren. Jongeren geven veel geld uit aan merkleding (sportschoenen, etc.) en communicatiemiddelen (I-phones). Voor mensen met weinig geld die er toch bij willen horen, zijn de verleidingen groot om aankopen te doen waar men het geld niet voor heeft. Hierdoor ontstaan financiële problemen (schulden).

‘Het is zo dat wel heel gemakkelijk om op krediet te kopen. Kijk eens naar de media-markt’ *(begeleider)*

3.1.2 Oorzaken in de persoon

Naast factoren in de omgeving zijn er persoonlijke factoren in het geding die mensen met een beperking in een moeilijke financiële situatie kunnen brengen. We onderscheiden op basis van de analyses ‘primaire’ en ‘secundaire’ oorzaken. Bij primaire oorzaken gaat het om ontbrekende competenties (houding, kennis en vaardigheden) om de financiële huishouding op orde te houden en het niet weten te vinden van de weg naar passende regelingen en ondersteuning. Uit de interviews blijkt dat veel mensen, als gevolg van hun beperkingen of ziektebeeld, niet over de benodigde competenties beschikken. Tot de secundaire oorzaken van armoede, dat wil zeggen oorzaken die mede het gevolg van beperkingen en competenties kunnen zijn, behoren bijvoorbeeld een (geldverslindende) verslaving, het niet hebben van werk en het leven van ‘dag tot dag’, zonder vooruit te kijken.

‘Ik werk in een woonvorm voor verslaafden met psychiatrische problematiek. Die mensen zijn alleen maar met geld voor hun verslaving bezig. Inclusie doet er niet toe voor hen.’ (begeleider)

3.2 De gevolgen van armoede

3.2.1 Gevolgen voor de omgeving

Over de gevolgen van armoede voor de omgeving is in ons onderzoek weinig informatie gevonden. De geringe bevindingen kunnen – op basis van de data – worden weergegeven in termen van ‘kosten’ en ‘baten’. Aan de batenkant staat de omgeving die van armoede kan leren. Het ‘wegvallen’ van mensen in armoede zegt iets over de omgeving en de mate waarin

die in staat is in te spelen op noden van mensen, mensen bij te staan en ‘erger te voorkomen’. Het maakt lacunes zichtbaar. Daarnaast kan het diezelfde omgeving zijn die, vanuit de kracht van betrokkenheid en solidariteit, mensen helpt om uit de armoede te komen. De vele vrijwilligersprojecten zijn daar een mooi voorbeeld van. Het potentieel dat in een samenleving aanwezig is om met elkaar problemen op te lossen wordt als het ware gemobiliseerd (uitwisselen van ideeën en tips via Facebook, voedselbanken, kledingbanken, maatjesprojecten, etc.).

Aan de kostenkant bevindt zich een drietal zaken. In de eerste plaats brengt armoede maatschappelijke kosten met zich mee. Doordat mensen vaak in een isolement terecht komen en niet werken, gaat er belangrijk potentieel verloren. Segregatie verspilt talenten en kost de samenleving geld. In de tweede plaats zijn aan armoedesituaties concrete maatschappelijke kosten verbonden, zoals de kosten van hulpverlening; uitkeringen; schuldhulpverleningstrajecten en huissuitzettingen. In de derde plaats kan armoede leiden tot sociale problemen in de straat en wijk. Mensen die in gedepriveerde omstandigheden leven, kunnen zichzelf en anderen tot last zijn. Een groter beroep op informele en formele netwerken is het gevolg.

3.2.2 Gevolgen voor de kwaliteit van bestaan

Armoede heeft boven alles gevolgen voor de kwaliteit van bestaan van mensen. Op basis van de indeling van de domeinen van Schalk hebben we het volgende gevonden.

- Lichamelijk welbevinden

Mensen die in armoede leven, leven vaak ongezond. Men heeft te weinig geld voor het kopen van gezond eten, lidmaatschap van een sportclub, etc. Ook gaan mensen die schulden hebben gebukt onder de mindere toegang tot de gezondheidszorg.

Het is een spoedconsult en dat betekent dat ze 150 cash moet betalen en zelf moet declareren bij de zorgverzekeraar. Dat gaat dus niet.’ (begeleidster)

‘Ik moet naar de fysio omdat ik een heupoperatie heb gehad, maar dat kunnen we niet meer betalen.’ (vrouw met beperking)

Door schulden is de vrouw van laatstgenoemd citaat uit de aanvullende verzekering gezet. De basisverzekering is ontoereikend om de kosten van de fysiotherapie te bestrijden.

- Psychisch welbevinden

Ook de psychische gezondheid is in het geding. Doordat men in de schuldhulpverlening komt, raakt men zelf de regie kwijt en vaak ook het overzicht hoe het precies allemaal zit. De mensen met een beperking die we spraken, hadden veel stress vanwege dreiging van deurwaarders, naheffingen, etc.

‘Mensen snappen het niet en worden aan het lijntje gehouden door instanties. Dan staat er in eens weer een deurwaarder voor de deur en dan zijn mensen helemaal van slag.’ (begeleider)

‘Natuurlijk voel ik met k.u.t. Maar ik moet me erbij neerleggen. Wat moet ik doen? Mezelf kapot maken?’ (vrouw met beperking)

‘Alleen van de dreiging van naheffingen worden de mensen al zenuwachtig.’ (begeleidster)

- Materieel welbevinden

Mensen hebben weinig bestedingsruimte. Ze hebben te weinig geld voor de meest primaire levensbehoeften. Geen geld voor kleding, abonnementen, een keer de stad in gaan, de sportvereniging, een cadeautje voor een verjaardag, vakanties, etc. Mensen zijn aangewezen op goedkope ‘hulpbronnen’ zoals de voedselbank, de kledingbank en sociale winkels. Veel van de mensen die geïnterviewd werden, moesten van 50 euro per week (leefgeld) zien rond te komen.

‘Als je links kijkt zijn we leeg, als je rechts kijkt zijn we leeg en als je achter kijkt zijn we leeg.’ (vrouw met beperking)

‘Geen vlees, de slager is veel te duur en ook uitgaan, uitstapjes maken kan niet. Ik zat op een fitnessclub, die hebben we ook af moeten zeggen.’ (man met beperking)

‘Dan kunnen we niks vervangen. Mijn koelkast is stuk, maar we kunnen geen nieuwe kopen.’ (vrouw met beperking)

- Interpersoonlijke relaties

Uit de interviews blijkt dat mensen vooral thuis zitten en daar geïsoleerd raken. Voor hen is inclusie een illusie. De wereld waarin mensen leven wordt steeds kleiner en beperkt zich vaak tot het eigen huis. Daar wordt wat ge-computerd en tv gekeken. De sociale netwerken zijn vaak erg schraal en er is een drempel om ergens alleen heen te gaan.

‘Mensen hier op bezoek, vrienden. Mijn hoofd staat wel ergens anders naar. Eerst moeten die problemen met die schulden opgelost worden.’ (man met beperking)

‘Mensen isoleren zich en toch willen ze contact. Dat merk je als je een barbecue organiseert’. (begeleidster)

‘Mijn familie zie ik bijna niet. Voel me soms eenzaam, vooral als ik mijn dochter niet mag zien’. (man met beperking)

- Zelfbepaling

Men wordt afhankelijk van instanties, waaronder vaak budgetbeheer en schuldsanering. Men verliest de eigen regie en dat vinden mensen vervelend. Vaak ontstaan er daardoor spanningen met de personen en instanties die het geld beheren.

‘Het belangrijkste vind ik dat mensen eerlijk zijn en dat ik weet hoe het zit. Wat heb ik, wat is betaald, wat niet. Eén keer in de twee maanden een overzicht vind ik niks.’ (man met beperking)

‘Ik wil niet dat mijn mentor mijn geld beheert. Dan krijg ik ruzie en dat wil ik niet’ (man met beperking)

- Deelname aan de samenleving

De geïnterviewde mensen hadden allemaal geldproblemen (schulden). Dat betekende geen geld om ergens te komen, geen geld voor hobby’s en bioscoop, geen geld voor de fitnessclub, geen geld om eens uit te gaan.

‘Mensen hebben geen geld om naar een afspraak te gaan. Geen geld voor het openbaar vervoer en als de fiets kapot gaat geen geld om hem te maken’ (begeleidster).

Lage koopkracht en armoede blijken dus veel invloed te hebben op de kwaliteit van bestaan van mensen met beperkingen. Die invloed is zichtbaar op diverse domeinen, waar-

onder ‘deelname aan de samenleving’, het domein dat in ons onderzoek op de voorgrond staat. Binnen het Panel Samen Leven van het Nivel is de invloed van de financiële situatie op deelname aan de samenleving verder verkend. (tabel 4).

Uit de kwantitatieve data van dit panel blijkt, op één uitzondering na (volgen van cursus of krijgen van muziekles), dat steeds een ruime meerderheid van de respondenten voldoende geld heeft om te kunnen doen wat ze leuk vindt. Het is belangrijk ons te realiseren dat het hier een representatieve steekproef uit de totale groep mensen met beperkingen betreft, dus niet mensen die geselecteerd zijn op het hebben van financiële problemen, c.q. schulden.

3.3. Ondersteuning en armoede

Hoe is het gesteld met de ondersteuning op het gebied van armoede en inclusie van mensen met beperkingen? De bevindingen uit het onderzoek zijn te onderscheiden naar informele en formele ondersteuning.

3.3.1 Informele hulp en ondersteuning

Naast de mogelijkheden die de wet- en regelgeving biedt, is er bij inkomensproblematiek in de eerste plaats veelal sprake van informele hulp en ondersteuning (familie, mantelzorg, vrijwilligers, ervaringsdeskundigen). Vaak gaat het om ondersteuning bij het voeren van administratie en hulp bij het invullen van formulieren, zoals die van de belasting.

‘Ik wil eigenlijk geen steun van mijn ouders, ik wil onafhankelijk blijven.’ (man met beperking)

Tabel 4: Uitkomsten van de vragen naar activiteiten over deelname aan de samenleving, in de digitale enquête en het panel ‘ Samen Leven’ van het Nivel * (n=230)

Leuke dingen kosten vaak geld. Hebt u genoeg geld om de volgende dingen te kunnen doen?'			
Onderwerp	Ja	Nee	Weet niet
Reizen met openbaar vervoer	61,3	5,2	33,5
Naar restaurant, café, bioscoop (film) of theater	73,1	5,2	21,7
Naar museum of pretpark	62,6	7,4	30,0
Doen van hobby's	74,4	5,2	20,4
Volgen van cursus of krijgen van muziekles	23,9	3,9	72,2
Op vakantie gaan	76,1	7,4	16,5
Spullen kopen	87,4	3,5	9,1

3.3.2 Formele hulp en ondersteuning

Met formele hulp en ondersteuning bedoelen we die welke wordt gegeven door (zorg)organisaties en gemeenten. De onderzoeksresultaten – in het bijzonder de interviews – laten zien dat begeleiders binnen zorg- en ondersteuningsorganisaties steeds meer met de financiële problematiek van mensen met een beperking te maken krijgen, zowel direct als indirect (bewindvoerders en schuldhulpverlening). Bij de ondersteuning van mensen met een beperking op dit terrein ervaren zij vaak handelingsverlegenheid (te weinig kennis over zaken rond geld en inkomen; de weg niet weten in de bureaucratie).

‘Het is ook belangrijk om extra potjes aan te boren. Vaak zijn begeleiders onvoldoende op de hoogte en blijft er geld op de plank liggen.’ (aandachtsfunctionaris)

Er is veel behoefte aan handvatten voor begeleiders. Aandachtspunten die naar voren komen, zijn: ben je bewust van oorzaken en gevolgen van financiële problematiek, pro-

beer bij de ondersteuning aan te sluiten bij de vraag en zoek samen naar goede oplossingen (presentie, empowerment), kijk wat het informele netwerk van iemand kan betekenen, schakel deskundigheid in waar je eigen kennis tekort schiet (wet- en regelgeving, kennis van bronnen) en deel je ervaringen met anderen. Ook (zorg)organisaties kunnen werken aan de juiste voorwaarden voor een goede begeleiding (Dettingmeijer, 2008, 2009, 2010). Dit kan bijvoorbeeld door deskundige aandachtsfunctionarissen aan te stellen waar men op terug kan vallen en door een checklist te ontwikkelen met bijvoorbeeld zaken waar je als persoon met een handicap, c.q. begeleider, aan moet denken om kansen niet onbenut te laten.

‘Het is belangrijk dat begeleiders weten waar ze de informatie kunnen ophalen en wie ze daarvoor kunnen inschakelen.’ (begeleidster)

‘Begeleiders hebben te weinig kennis waardoor er geld op de plank blijft liggen. Je zou bij het ondersteuningsplan een checklist moeten maken om dat zoveel mogelijk uit te sluiten (begeleidster /deskundige financiën)

Een trend is dat het beheer van de financiën ondergebracht wordt bij ‘beheersstichtingen’, losgekoppeld van de zorgorganisatie. Net als bij de wettelijke ondersteuning doen zich ook hier dilemma’s voor die spanning veroorzaken. Bijvoorbeeld is er de spanning tussen de eigen regie en ‘gebudgetteerd worden’. Vaak wordt dit versterkt omdat men geen zicht heeft op ‘wat er met m’n geld gebeurt’. Er is dan sprake van wantrouwen.

In het Panel Samen Leven van het Nivel zijn ook enkele vragen over de ondersteuning in geldzaken gesteld (zie tabel 5). Een grote meerderheid geeft aan hulp of ondersteuning bij het regelen van de financiën te hebben. Vrijwel iedereen is, altijd of meestal, tevreden over die ondersteuning.

4 Discussie

De centrale vraag van dit onderzoek was: ‘welke gevolgen armoede van mensen met een beperking heeft voor hun deelname aan de samenleving (inclusie)’. De door Baart onderscheiden dimensies stroken met de bevindingen uit dit onderzoek: mensen geven meer uit dan ze binnen krijgen en maken schulden (financiën); mensen staan bol van de stress en hebben wel wat anders aan hun hoofd dan ‘willen participeren’ (participatie); de opvoe-

ding en deprimerende omgeving waarbinnen men is opgegroeid heeft bepaald niet het goede voorbeeld gegeven (habitat); de beperking maakt het lastig om te voldoen aan de eisen die de omgeving stelt (competenties); de psychiatrische problematiek en de zich afwisselende psychoses veroorzaken problemen ook op het financiële vlak (psychische instabiliteit) en het stigma dat op mensen rust doet de zaak geen goed en leidt tot schaamte (waardigheid). Dit onderstreept de complexiteit van het begrip armoede en vraagt om een integrale benadering van de problematiek.

De bevindingen laten zien dat mensen hun huis vaak niet meer uitkomen, nauwelijks bezoek ontvangen en zich vermaken met spelletjes op de computer en TV kijken. Geld voor vervoer, de sportclub, een dagje uit, vakanties, met vrienden de stad in, het is allemaal ‘nee’. Aan de hand van tal van voorbeelden wordt helder dat als je geen cent te makken hebt, je ook niet kan deelnemen en bijdragen aan de samenleving. De (schulden)problematiek veroorzaakt stress en slokt alle aandacht van mensen op. De toch al gemarginaliseerde positie (zie het onderzoek van Nivel en SCP) wordt zo nog eens extra versterkt door het beperkte bestedingspatroon en de schulden. Zo lijkt inclusie een illusie te worden. Of zo-

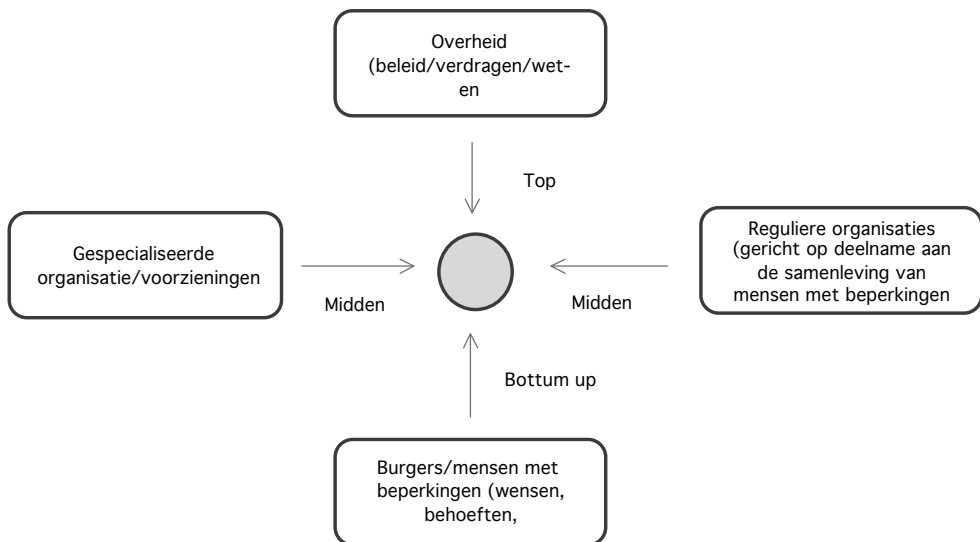
Tabel 5: *Uitkomsten van de vragen naar ondersteuning bij het regelen van financiën, panel (Samen Leven) van het Nivel*

	Altijd	Meestal wel	Vaak niet	Nooit	Weet niet/ n.v.t.
Bent u tevreden over de hulp of ondersteuning?	88,3 (n=182)	7,3 (n=15)	1,9 (n=4)	0,5 (n=1)	1,9 (n=4)

als een van de geïnterviewden het uitdrukte: ‘Mijn hoofd staat helemaal niet naar contacten met anderen. Eerst maar eens uit de misère komen en vooral rust in het hoofd zien te brengen.’ Inclusie verwordt tot een illusie als geen adequate ondersteuning geboden wordt. Geeft dit onderzoek aanknopingspunten om hier wat aan te doen? En welke strategieën zijn daarbij bruikbaar? Het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Beperking heeft als waardeoriëntatie ‘de gevarieerde samenleving’. Een inclusieve samenleving die plaats biedt aan een grote verscheidenheid van mensen. Met dit Verdrag als uitgangspunt en legitimatie zien we drie mogelijke strategieën om tot een aanpak van het armoedeprobleem van mensen met een beperking te komen (figuur 2, ontleend aan Schuurman & Kröber,

2011). Deze strategieën zullen we op basis van de opgedane inzichten in dit onderzoek verder concretiseren.

- a. De *bottum up strategie*, waarbij mensen en hun organisaties zelf de regie nemen, zich roeren en actie voeren (empowerment, eigen regie, etc.). Zij zijn uiteindelijk de mensen waar het om draait. Ondersteuning door het informele netwerk (veelal familieleden bijvoorbeeld bij inkomensbeheer), zelfhulp (onderling uitwisselen van ervaringen en tips, mogelijk met inzet sociale media zoals Facebook) zijn de werkzame bestanddelen die we in ons onderzoek aantreffen. Naast het ondersteunen bij een adequaat beheer van geld (preventie; inkomensbeheer) is het informele netwerk van groot belang

Figuur 2: Strategieën in het kader van armoede en inclusie

bij het kunnen realiseren van inclusieve praktijken. Het is belangrijk deze informele (natuurlijke) netwerken en vormen van eigen regie en zelforganisatie te faciliteren. Bijvoorbeeld door het ter beschikking stellen van facilitators die vertrouwd zijn met werkwijzen als Persoonlijke Toekomstplanning (O'Brien et al., 2002), Kwartiermaken (Kal, 2001) en de Activity Based Community Development (Mcknight et al., 2005). Gemeenten zouden hierin een rol kunnen vervullen. Ook het beter zichtbaar maken en adresseren van de armoedeproblematiek (oorzaken en gevolgen) onder mensen met een beperking door belangenorganisaties in de richting van beleidsmakers op landelijk en lokaal niveau is hier van belang. Bijvoorbeeld door het aandragen van casuïstiek rond het wel en niet goed functioneren van hulpverlening en de wet en regelgeving.

- b. *De middenstrategie*, waarbij reguliere stakeholders (gemeenten, kredietbanken, uitkeringsinstanties, schuldhulpverlening, inkomensbeheerders) en zorgorganisaties zich verbinden en hun verantwoordelijkheid nemen. Hier is de formele ondersteuning aan zet. Zij kunnen de persoon met een beperking en het informele netwerk faciliteren bij een adequaat beheer en het realiseren van de randvoorwaarden voor inclusie. Ook het ondersteuning bieden bij het vinden van betaald werk rekenen we hiertoe. Inclusief beleid, 'design for all', begrijpelijkheid en transparantie bij regelingen en inkomensbeheer zouden sleutelwoorden moeten zijn. Met behulp van checklists en deskundige ondersteuning

kunnen beschikbare bronnen maximaal worden benut en kan worden voorkomen dat er onnodig 'geld op de plank blijft liggen'. Speciale aandachtsfunctionarissen gekoppeld aan zorginstellingen ter ondersteuning van mensen met een beperking en begeleiders hebben een bewezen meerwaarde. Dit verdient een bredere toepassing. Naast de rol van zorgorganisaties (signaleren, adresseren en bieden van ondersteuning bij inkomensbeheer en inclusie) hebben gemeenten (prestatieveld vier van de Wmo, ondersteuning van mantelzorgers en vrijwilligers) een belangrijke faciliterende rol bij het realiseren van inclusieve praktijken.

- c. *De top down strategie*, waartoe financiering en wet- en regelgeving behoren. Een belangrijk voorwaardenscheppend instrument is eerder genoemd: het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VN, 2006a, 2006b). Het Verdrag – dat door Nederland zal worden geratificeerd – noodzaakt de samenleving maatregelen te treffen waardoor mensen met een beperking deel kunnen nemen. Maatregelen die uitgaan van inclusief beleid, aangevuld met specifiek beleid en aanpassingen voor individuele situaties. Op lokaal niveau hebben gemeenten een rol. Bijvoorbeeld door het geven van toegankelijke tips en verwijzingen (zoals via www.geldkompas.nl), het bieden van trainingen in het omgaan met geld en het scheppen van voorwaarden voor maatschappelijke participatie (speciale passen zoals de Rotterdam Pas, gratis beschikbaar

stellen van theaterkaartjes en het eenmaal per maand gratis openstellen van musea). Om beleid te kunnen maken en te monitoren moeten data beschikbaar komen over de omvang en aard van de armoede-problematiek (een taak van gemeenten en Wmo-raden).

Wat dit exploratieve onderzoek ook laat zien, is dat er op het gebied van inkomen en armoede bij mensen met een beperking nog onvoldoende kennis is. Verdere ontwikkeling van kennis en inzicht en goede ondersteuningsinstrumenten voor mensen met een handicap, hun netwerk en ondersteuners zijn nodig. Daarnaast is het, gezien de veranderingen in de wet- en regelgeving van de komende jaren, van groot belang dat de effecten van maatregelen op de koopkracht van mensen met een beperking goed in de gaten worden gehouden. Dit kan door onderzoek naar de effecten van het scheiden van wonen en zorg op het inkomen en de inclusie van mensen met een beperking, naar de uitwerking van de maatregelen uit het Regeerakkoord op het inkomen van mensen met een beperking en naar de gevolgen van de nieuwe Participatiewet op het werkzame leven van mensen met een beperking.

Auteurs

Dr. H.R.Th. (Hans) Kröber is adviseur inclusie bij Vilans (h.krober@vilans.nl) en heeft een eigen onderzoeks- en adviespraktijk onder de naam inclusie.nu (www.inclusie.nu).

Drs. M.M.L. (Manon) Verdonshot is programmamedewerker bij Vilans en werkzaam

binnen de lijn inclusie (manonverdonshot@hotmail.com).

Dr. M.I.M. (Martin) Schuurman is zelfstandig onderzoeker en adviseur en heeft een eigen bureau, Kalliope Consult te Nieuwegein (www.kalliopeconsult.nl)

Correspondentieadres: Hans Kröber, Vlijweg 8, 3312 AS Dordrecht
info@inclusie.nu

Literatuur

- Abott, S. & McConkey, R. (2006). The barriers to social inclusion as perceived by people with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*, jrg.10 nr.3 p.275-287.
- Anderson, D., Dumont, S., Jacobs, P., & Azzaria, L. (2007). The personal costs of caring for a child: a review of the literature review. *Public Health Report*, 2007 jan-feb; 122(1):3-16.
- Augustyns, N., Adams, M., Vriesacker, B., Janssens, H., & Hal, G. van (2010). *Handicap, inkomen en toegang tot de gezondheidszorg. Resultaten van een kwantitatief en kwalitatief onderzoek* (2010). Antwerpen: KVG/VFG, Universiteit Antwerpen.
- Baart, A. (2001). *Een theorie van de Presentie*. Utrecht: Lemma.
- Baart, A. (2012). *Kwetsbaar en onrendabel. Over de ruimte voor en waarde van anders-zijn*. Presentatie 23 februari 2012 te Amsterdam.
- Barnes, C. & Sheldon, A. (2010). Disability and poverty in a majority world context. *Disability and Society*, jrg 25, nr 7, p. 771-782.
- Barnes, M., Heady, Ch., Middleton, S. et al. (2002). *Poverty and Social Inclusion in Europe*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Basisbeweging Nederland, e.a. (2010). *Armoede in Nederland 2010. Onderzoek naar hulpverlening door diaconieën, parochiële caritas instellingen en andere kerkelijke organisaties in Nederland*. Utrecht: Basisbeweging Nederland.
- Boer, Hanke & Ewijk, Marijke van (2003). *Mijn geldzaken? Die regel ik zelf!* Utrecht: LKNG/Nibud.
- Bogdan, R.C. & S.K. Biklen (2003). *Qualitative research for education. An introduction to Theory and Methods*, Fourth Edition, Boston, New York, San Fransisco, Syracuse University.

- Bijl, R., Boelhouwer, J., Pommer, E., & Schyns, P. (2009). *De Sociale Staat van Nederland 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bos, J., Dijkstra, B., Janssen, N., Luten, A., & Witte, L. de (2007). *Meerkosten in Kaart. Een onderzoek naar de financiële positie van chronisch zieken en gehandicapten*. Utrecht/Hoensbroek: iRv/Nibud.
- Brink- Muinen, A. van den et al. (2009). *Kerngegevens maatschappelijke situatie 2008*; Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten. Utrecht: Nivel.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek (2009). *Lage inkomens, kans op armoede en uitsluiting 2009*. Den Haag: CBS.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek/SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau (2011). *Armoedesignalement 2011*. Den Haag: CBS/SCP.
- CG-Raad (2011). *Brief aan de Tweede Kamer, d.d. December 2011*. Utrecht: CG-Raad.
- Dekker, Fabian & Toorn, Jessica van den (2011). *Armoedebestrijding in de deelgemeente Feyenoord. Een hernieuwde aanpak*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Dettingmeijer, L. (2008, 2009, 2010). *Nieuwsbrieven FO & BC*. Rotterdam: Pameijer Stichting.
- Echtelt, P. van (2010). *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werkelozen, arbeidsongeschikten en werkenden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Emerson, E. (2007). Poverty and people with intellectual disabilities. *Mental Retardation and developmental disabilities research reviews*, 13:107-113, Lancaster University, United Kingdom.
- Grant, S. (2008). *Disability poverty in the UK 2007*. London: Leonard Cheshire Disability.
- Grip (2006). *Gelijke Rechten voor iedere Persoon met een handicap. Inclusiespiegel Vlaanderen. De deelname van personen met een beperking aan de samenleving, België*.
- Guiaux, M. (2011). *Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Heijmans, H., Spreuwenberg, P., & Rijken, M. (2010). *Ontwikkelingen in de zorg voor chronisch zieken. Rapportage 2010*. Utrecht: Nivel.
- Hoff, S. (2010). *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huynen, Bart (2011). *Het nieuwe criterium voor armoede en sociale uitsluiting in de Europese Unie*. Sociaaleconomische trends, 4e kwart. 2011. Den Haag: CBS. Pag. 30-35.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2010). *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsgeschiktheid en arbeidsparticipatie*. Den Haag: SCP/CBS/TNO Kwaliteit van Leven.
- Kal, D. (2001). *Kwartier maken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*, Amsterdam, Boom.
- Kenniscentrum Crossover (2009), *Botsboek, naar een botsloze maatschappij*, KCCO, Utrecht.
- Klein, Marian van der, Toorn, Jessica van den, Nederland, Trudi & Swinnen, Hugo (2011). *Sterk en samen tegen armoede. Gemeenten en maatschappelijk middenveld in het Europese Jaar ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Klerk, M. de (2007). *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Kröber, H.R.Th. (2008). *Gehandicaptenzorg, inclusie en organiseren*, proefschrift, Pameijer, Rotterdam.
- Kröber, H.R.T. & Schuurman, M.I.M. (2011). *Onderzoek naar inclusie van mensen met een beperking. Overzicht van publicaties en websites, samengesteld naar aanleiding van het congres 'Focus op Onderzoek' op 1 en 2 december 2011*. Utrecht/Nieuwegein: Vilans/Kalliope Consult.
- LCR, Landelijke Cliëntenraad (2011a). *Brief aan de Vaste Tweede Kamer Commissie Sociale Zaken en Werkgelegenheid over armoede en schuldbeleid*, d.d. 2 september 2011. Utrecht: LCR.
- Longhi, Simonetta, Nicoletti, Cheti, & Platt, Lucinda (2010). *Interpreting Wage Gaps of Disabled Men: The Roles of Productivity and Discrimination*. Colchester: ESRC (Institute for Social and Economic Research), University of Essex.
- Madern, T, Schors, A. van der et al. (2010) *Zonder werk. De financiële gevolgen van werkeloosheid*. Utrecht: Nibud/Centiq Wijzer in Geldzaken.
- Mcknight, J.L., Kretzman, J.P., & Oort, D. van (2005). *Wijkontwikkeling op eigen kracht*, Den Haag, Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (LSA).
- Meulenkamp, T., Hoek, L. van der, & Cardol, M. (2011). *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen. Rapportage participatiemonitor 2011*. Utrecht: Nivel.
- Nederland, Trudi, Stavenuiter, Monique, & Swinnen, Hugo (2011). *Kans op financieel ondersteuning tot Wmo. Twintig jaar armoedebeleid in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Nibud (2010). *Koopkrachtberekeningen voor huishoudens met extra zorgkosten van 2008 tot 2011*. In opdracht van de CG-Raad, Utrecht.
- Nibud (2012). *Kans op financiële problemen*. Utrecht: Nibud.
- Nicoletti, C & L.Platt (2010). *Interpreting Wage Gaps of Disabled Men: The Roles of Productivity and Discrimination*. Colchester: Institute for Social and Economic Research, University of Essex, No. 2010-19, Jun-2010.

- O'Brien, J. & O'Brien, C. Lyle (2002). *Implementing Person Centered Planning. Voices of Experience*, Toronto, Inclusion Press.
- Parish, S.L. & Cloud, J.M. (2006). *Financial well-being of young children with disabilities and their families*, in: *Social Work*, 2006, jul;51 (3):223 -32, University of North Carolina, USA.
- Parckar, Guy (2008). *Disability poverty in the UK*. London: Leonard Chesire Disability.
- Pool, M. (2008). *Alle dagen schuld. Praktijkverhalen over armoede*. Amsterdam: Augustus.
- Powdthavee, N. (2009). *What Happens to People Before and After Disability? Focusing Effects, Lead Effects, and Adaptation in Different Areas of Life*, University of York.
- Priestley, M. (2008). *Synthesis report on disability mainstreaming in the 2008-2010*. National Strategy Reports for Social Protection and Social Inclusion (NSRs), report prepared for the Academic Network of European Disability Experts (ANED). Leeds: University of Leeds.
- Rubin, Herbert & Rubin, Irene (1995). *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau/CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek (2012). *Armoedesignalement 2011*. Den Haag: SCP/CBS.
- Schuurman, M.I.M. & Kröber H.R.T. (2011). Burger-schapsparadigma is springlevend. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen*, 37 (4), december 2011, pag. 278-285.
- Schuurman, M.I.M., Kröber, H.R.T. & Verdonshot, M.M.I. (2013). *Armoede bij mensen met beperkingen. Resultaten van onderzoek naar oorzaken, gevolgen voor inclusie, preventie en benodigde ondersteuning*. Nieuwegein/Dordrecht/Utrecht: Kalliope Consult/Inclusie.nu/Vilans.
- VN, Verenigde Naties (2006a). Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. New York, 13 december 2006. *Traktatenblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, Jaargang 2007, nr. 169.
- VN, Verenigde Naties (2006b). Facultatief Protocol bij het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. New York, 13 december 2006. *Traktatenblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, Jaargang 2007, nr. 194.
- WHO, World Health Organization & The World Bank (2011). *World Report on Disability*. Geneva: World Health Organization.
- Yin, R.K. (2003). *Case study research. Design and Methods*, Thousands Oaks London New Delhi, Sage Publications Inc.

Samenvatting

Tot nu toe is er weinig bekend over de omvang van armoede onder mensen met een beperking en de gevolgen voor inclusie. In dit artikel worden resultaten van een onderzoek hiernaar beschreven. Uit de bevindingen blijkt dat oorzaken van armoede liggen in de omgeving van de persoon en voor een deel in de persoon. De gevolgen voor mensen met een beperking blijken ingrijpend. Geconcludeerd wordt dat de toch al gemarginaliseerde positie nog eens extra versterkt wordt door het beperkte bestedingspatroon en schulden. Zo lijkt inclusie een illusie te worden. Gebaseerd op de bevindingen in dit onderzoek worden in de conclusie aanbevelingen geformuleerd om dit te voorkomen.

Summary

Up till now little is known about the prevalence of poverty of people with disabilities in the Netherlands and the consequences on inclusion. This article describes the results of a study on this theme. Results show that causes of poverty can be found in the environment of a person and in the person himself. Consequences are substantially. It can be concluded that the already marginalized position is reinforced by limited spending patterns and debts. Inclusion seems to become an illusion. Based on the findings of this research, in the discussion recommendations are formulated to prevent this.